

Mrázek, Roman

[Švedova, N.J. Очерки по синтаксису русской разговорной речи]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1962, vol. 11, iss. A10, pp. 209-211

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100202>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

is no geminated affricate but simply one act of plosion common to two consecutive sounds, [t] and [c]. Cases of such economy of articulation are quite commonplace in languages (see instances like *lamp*, *hand*, Slovak *lampa*, *banda*). The phonemetic structure /otca/ thus obviously remains in force. In the other instance, [sveoki:], the supposed /c/-phoneme is clearly dissociated into two parts — and thus into two phonemes — /t/ and /s/ by the operation of what Prof. Trnka calls contactual contrast (see J. Vachek, *Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague*, Utrecht-Anvers 1960, v. s. *contraste de contact des phonèmes*).

It was possible to point out only a few items from those presented by Prof. Paulíny's little but comprehensive book. Even this selection, however, may have convinced the reader that the book abounds in observations and suggestions that are both stimulating and inspiring, sometimes even provocative. Though quite a number of such statements will be found disputable, the book as a whole will certainly rank as a most useful handbook, profitable not only to the students of Slovak phonology but to research workers in general phonology as well.

Josef Vachek

N. J. Švedova: *Очерки по синтаксису русской разговорной речи*. АН СССР, Институт русского языка, [Moskva 1960, 377 str.

Natalja Juljevna Švedovová, vědecká pracovnice Ústavu ruského jazyka při Akademii nauk SSSR v Moskvě přinesla touto svou monografií cennou materiálovou práci, spolehlivě teoreticky fundovanou, která z nemalé části zaplňuje dosavadní mezeru v průzkumu syntaxe hovorové ruské mluvy. Dosud zejména rusisté pracující mimo SSSR (jakož i překladatelé z ruštiny) opravdu citelně postrádali systematictější poučení o formální a významové stránce takových strukturálních typů jednoduché věty jako celku (nebo predikačního větného jádra), jimiž se živá, hovorová ruština odlišuje od stylových vrstev jiných a v nichž se obráží téměř nepřeberné bohatství jemných odstínů modálních, emocionálních nebo i věcně významových.¹

Studie ze sklady hovorové ruštiny názorně ukazují, jak mnohotvárná a přitom systémově zakotvená jsou jistá syntaktická schémata, příznačná pro ruský hovor vůbec a pro dialog zvláště, a jaké poměrně hluboké difference se tu rýsují zejména proti jazyku psanému. Autorka klade — snad až příliš přímočaře — hovorovou mluvu jakožto jednu funkční podobu celonárodního jazyka, všeobecně charakterizovanou bezprostředností, nepřipraveností a nezaměřeností na písemnou fixaci, do základního protikladu k druhé funkční podobě, totiž k jazyku psanému, pro nějž je příznačná předěbná zpracovanost a zpravidla fixace. (Přesně vzato bylo by snad výstižnější mluvit o protikladu jazyka psaného vůči jazyku mluvenému.) Je zajímavé, že obě tyto základní funkční podoby (formy) vykazují v ruštině výraznější rozdíly ještě jen v lexiku a frazeologii, kdežto v plánu morfologickém a fonetickém se od sebe v ničem podstatném neliší; to je situace zcela jiná než např. v češtině, kde se hovorový styl a zvláště obecná čeština zřetelně odchyľuje od psaného spisovného jazyka také v hláskosloví a tvarosloví tím, že se tu méně nebo více využívá prvků nespisovných.

Syntaktická charakteristika hovorové ruštiny není ovšem v knize zpracována v úplnosti, všestranně. Avšak výběr látky, jak jej autorka provedla, soustřeďuje se na úseky zvláště důležité, typické, které kromě toho spolu dosti těsně souvisí svou náplní: jde v nich o využívání speciálních výrazových prostředků (jmenovitě částic, citoslovců, opakování slov, asyndetického nebo spojko-vého spojení slov) tvořících strukturální součást rozmanitých typů vět nebo alespoň jejich predikátu, tak či onak modálně, expresivně a věcně odstíněných. Výklady jsou rozvrženy do pěti obsáhlých oddílů. V prvním (str. 27—196) se probírají konstrukce, které obsahují spojení plnovýznamových slov, týchž nebo různých, a to nejprve spojení asyndetická (např. *думал-думал; леса, леса; сидит не пикиет; бросил-погабыл; тороплюсь пишу; верить не верю; воз не воз; шутки шутками, а...*), pak spojení pomocí spojky (např. *шел и шел; мужичок и мужичок; улетит, да и улетит; купи да купи; одета как одета; вял да умер*) a konečně pomocí spojovací částice (např. *братъ, так братъ; вот был плотник, так плотник*). Druhý oddíl (str. 197—248) probírá konstrukce obsahující spojení plnovýznamového slova s částicí, přičemž se přihlíží v nižší instanci k tomu, zda běží o částici slovesnou (např. *знай кричит; дай-ка пойдю; смотри не упади; ушел было; рыбака — рыбака и ешь*) a adverbialní (např. *вот девчушка!; вот так распоряжения! — adverbialní hodnocení částice вот však je problematické —; так и вестя; куда ему плясать?; он как закричит!*;

¹ N. J. Švedovová se zabývá výzkumem hovorové ruštiny už několik let (viz např. její stat *К изучению русской диалогической речи*, *Вопросы языкознания*, 1956, č. 2, 66—82). Reozenzovaná kniha je úpravou její doktorské disertace z r. 1957/58; škoda, že nevyšla dříve, byli by se o ni mohli při výkladech o modálnosti, o citových větech, o predikátu atd. opřít autoři *Přiruční mluvnice ruštiny pro Čechy II*, vydané v r. 1960.

чуть не утонуть), zájmennou (např. что деньги!; куда это он идет?; храним себе), vrojkovou (např. ну и промок до ниточки; это что-нибудь да аначит; може герой нашелся) nebo případně nesouvztažnou s žádným jiným slovním druhem (např. ну люди!; ну, уж врешь; уж не гроза ли?; еще и умный человек; то-то хорошо было!; оно голодноавато). Obsahem třetího oddílu (str. 249–268) je výklad o útvarcích, jejichž strukturálním prvkem je citoslovce, větším dílem původní (např. ух, жарко!; эх, ты жван!; ах она змел!; эх, и рассердился; ох как устал), zřídka pak odvozená (např. хлоп — вьеажает). Čtvrtý, předposlední oddíl analyzuje některé konstrukce frazeologické (např. чем не жених; то ли дело ром!; нет чтобы подождать!; всем молодцам молодец). V posledním, pátém oddílu (str. 280–362) se konečně rozebírají dialogické repliky charakterizované opakováním (byť i modifikovaným) některého slova z předchozí repliky (např. мне пора ехать — никаких ехать!; жалко? — как не жалеть?; ты сходи сам — что мне ходить!; ну и лентяй! — никакой не лентяй; выйди чашечку — разве чашечку).

Metodické principy, na nichž je celá práce založena (jsou nastíněny i v úvodu, str. 3–26, a resumují se s perspektivními výhledy dalšího bádání ještě v závěru, str. 363–371), pokládáme z největší části za průkazné a v mnohém směru podnětné. N. J. Švedovová správně poukazuje, že hovorová mluva v podstatě není ve své syntaktické výstavbě zdaleka tak „volná“, jak se někdy soudívá, ježto v hovoru, kterým bezprostředně reagujeme na určitou situaci nebo předchozí kontext, saháme z velké části k jistým stabilizovaným výpovědním modelům. Některé z nich připouštějí značné variabilní, takřka neomezenou lexikální náplň, jiné naproti tomu jsou po této stránce více či méně omezeny — krajní pól pak představují schémata frazeologizovaná. Přesto však studium jich všech nemůže nebyť záležitostí skladby. Dochází tak někdy k dosti složité vzájemné závislosti plánu syntaktického a lexikálního² a autorka ji má v průběhu materiálové části knihy neustále na paměti. Přesvědčivý je dále názor, že většina rozebíraných větných nebo predikačních typů příznačných pro živý hovor reprezentuje systémové strukturální jednotky, v kterých jednotlivé výrazové prostředky lexikálně-gramatické (tj. částice, citoslovce, modální slova, tvary slovesa atd.), slovosledné a intonační mají rovnoprávný funkční podíl. Nelze proto vidět situaci tak, jako by snad částice, citoslovce apod. zde figurovaly jako něco přidatného, eliminovatelného — jejich neúčast by rozrušila samu strukturu takových útvarů (Š. mj. neuznává, že izolované vzaté částice vyjadřují nějaký význam, ten podle ní vyplývá teprve z charakteru celé konstrukce). Oprávněnost primární syntaktického přístupu ke zkoumání osobitých hovorových konstrukcí zdůvodňuje autorka především tím, že se dovolává Vinogradovova pojetí predikace, kterou podle něho vytváří souhra kategorie času, modálnosti a osoby, a snaží se pak vyvozovat téměř všechny jejich nejrůznější sémanticko-gramatické platnosti z kategorie modálnosti, dělcí ji na objektivní a subjektivní a zahrnuje do poslední jmenované i oblast emocionálnosti. Tento postup nepokládáme za plně uspokojivý: emocionálnost nutno stavět jakožto samostatnou oblast (v postoji mluvčího ke sdělovanému obsahu) vedle modálnosti; proto bylo žádoucí obě sféry od sebe zřetelněji oddělit a také ve vlastních výkladech jasněji ukázat, že mnohé strukturální typy jsou jazykovým výrazem především citového vztahu k sdělované skutečnosti.

Š. miniaturně a soustavně vykresluje u zkoumaných jevů nejen jejich stránku formální ve vlastním slova smyslu (tj. užití příslušných slovních prostředků, tvarů ohebných slov, určitého slovosledu — většinou i s pečlivým zřetelem k celkové mluvnické členitosti)³ a stránku významovou (ve vztahu k případným lexikálnímu nebo slovnědruhovým kategoriálním omezením), ale pokouší se sledovat zčásti též poměry intonační. Její údaje o tom jsou velmi cenné, čtenář by však uvítal, kdyby byly důslednější; neměly by chybět zejména u některých případů markantních, když už jinde porůznu uváděny jsou (postrádáme je např. při typu *то-то я его не видел!*; *она как вскрикнет!*; *вот девушка!*; *знай кричит*). Dokladový materiál v práci snesený zaslouhuje uznání. Autorka dokumentuje své výklady převážnou většinou příklady z umělecké literatury (počínaje Gribojedovem), pokud se v ní arci na příslušných místech živá hovorová mluva skutečně odráží, menším dílem též vlastními zápisy hovoru, příležitostně (zvl. v prvním oddílu) cituje i paralely z jazyka folklóru. Zásadně je možno takový postup přijmout, přece však by vzhledem k chronologické šíři záběru bylo tu a tam vhodné pregnančnější charakterizovat aktuální stylistickou hodnotu popisovaného jevu; neruský čtenář si totiž není vždy jist, zda popisovaný výrazový způsob je v běžné mluvě dosud skutečně živý či nikoli, popř. jaká je

² N. J. Švedovová zkoumá funkční závislost syntaktických modelů na lexikální náplni se zaměřením historickým ve své stati *Проблема лексических ограничений как одна из проблем изучения истории синтаксиса русского литературного языка XVIII—XIX вв.*, Вопросы языкознания 1960, č. 6, 17–23. V recenzované knize uznale k této věci připomíná stanovisko českého rusisty L. V. Коpecкóho (str. 8–9).

³ Zbytečně se však drží staršího pojetí jednocleenných vět a považuje za ně i věty se zcela zřejmým, ale slovně nevyjádřeným mluvnickým podmětem.

jeho poměrná frekvence vzhledem k jiným blízkým výrazovým prostředkům; a to je věc jistě velmi závažná.

V rámci připomenutých pěti velkých oddílů třídí se látka především — a někdy až příliš důsledně — z hlediska formálního. Způsob, kterým je objasňována sémantická podstata jednotlivých konstrukcí, je sice většinou výstižný, avšak místy poněkud obezný. Do formulací se zbytečně často dostává stereotypní povšechný poukaz na vyjadřování „ocenit“, „usilování“, „akcentování“. Bylo by zde na místě více konkretizovat, vysvětlit opisem; snad by leckde byla pomohla k lepšímu osvětlení i zmínka o vzniku konstrukce (v knize je to uplatněno jen výjimečně), o etymologii té nebo oné částice apod. Není také vždy jasno, čím je motivován sled výkladů uvnitř některých větších pasáží. Ocítají se vedle sebe nejednou věci heterogenní, spjaté svou vnější podobou, ale těžko souměřitelné co do své vnitřní podstaty; bylo nutno přihlížet více k souvislostem sémantickým nebo funkčním (srov. sled výkladů o citoslovcích a částicích ve spojení s plnovýznamovým slovem, kde není např. logické, když se od sebe odtrhují útvary typu *куда уж ему сердиться* a typu *где же ему ненавидень* — str. 129, 133). Nelze konečně vždy souhlasit s tím, jak autorka hodnotí morfologickou povahu částic a citoslovců a dělí podle toho materiálu; tak např. -*сотва* je možno pokládat za adverbialní částice slova jako *сом* (zde nejvíce postrádáme aspoň zmínku o někdejší deiktické a interjekčním původě, v. práce J. Zubatého), *все* v některých dokladech, ztěžá se dají apodikticky, bez vysvětlivky řadit k spojovým částicím slova jako *добро бы, диво бы, благо* atpod. Teoretický přístup k obtížné problematice morfologicko-funkčního rozmezení částic, spojek, citoslovců, příslovců a modálních slov nepatří k silným stránkám práce.

Je zcela samozřejmé, že se v díle tak obsáhlém, tematicky náročném a beze sporu průkopnickém najdou v detailech ještě jisté další, většinou drobné nepresnosti; týkají se interpretace některých dokladů, jejich zařazení, tu a tam i koncepce výkladů. Své připomínky, které jsme si o tom učinili, nemůžeme zde ovšem pro nedostatek místa konkrétněji rozvádět. Všechno to ale nijak podstatně neubírá na ceně knize velmi hodnotné, potřebné, svědomitě zpracované a imponující už svým zaměřením. Stane se jistě nadlouho vydatným a vyhledávaným zdrojem poučení pro široké řady rusistů v SSSR i jinde.

Roman Mrázek

И. В. Устинов: Очерки по русскому языку, часть 1 — Историческая грамматика русского языка. Москва 1959, 382 стр.

Иван Васильевич Устинов, профессор педагогического института в Москве, стремился дать в руки студентам и преподавателям русского языка учебное пособие, которое в сжатом виде содержало бы свод основных информации не только по исторической грамматике в традиционном смысле слова, но также по близкородственным филологическим областям вообще (каковы: источники исторического изучения языка, его методология, древнерусские памятники, развитие письма и т. д.). Представленное в рецензируемой книге¹ не может не оставить впечатления, что И. В. Устинов решительно лучше как методист и практик, нежели как всесторонне осведомленный специалист-языковед. С одной стороны заслуживает благоприятной оценки факт, что автор попытался по-новому в методическом отношении подойти к подаче материала, на более широкой платформе, с чутким знанием действительных запросов со стороны потребителя: поэтому им был включен в книгу также раздел об историческом синтаксисе и о развитии древнерусского словарного состава, имеющие здесь контрольные вопросы и упражнения, библиография к отдельным главам, фотокопии, дан показ древнерусских текстов и их анализа; автор исходит из правильного тезиса — и неоднократно его в дальнейшем конкретизирует —, что познание былого состояния языковой системы не может представлять нечто самоцельное, а должно способствовать лучшему и углубленному пониманию современного состояния. С другой стороны, кое-где бросаются в глаза неточности и ошибки, односторонние упрощающие положения и неясные формулировки (см. ниже). В результате того книга проф. Устинова могла бы принести читателям полную пользу лишь при условии, что при эвентуальном следующем издании из нее были бы устранены все недочеты.

Что до своей внутренней структуры, рецензируемая историческая грамматика распределена в шесть крупных разделов.

¹ Историческая грамматика И. В. Устинова представляет первую часть „Очерков по русскому языку“, вторая часть которых, содержащая историю литературного русского языка, вышла из печати уже раньше (в 1955 г.); третья часть (Курс современного русского языка) должна быть издана позднее.